

Mehmet Fuat Sezgin'in Aile Çevresi ve Türkiye'deki Akademik Serüveni*

HÜSEYİN HANSU

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

hhansu@istanbul.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9021-893X?>

Giriş

30 Haziran 2018 tarihinde İstanbul'da vefat eden Fuat Sezgin, İslam bilim tarihi alanındaki muazzam çalışmalarıyla dünya çapında ismini duyurmuş bir ilim adamıdır. Sezgin, çalışmalarında İslam medeniyetinin, parlak dönemi olan 9-16. asırlar arasında bilime yaptığı katkıları incelemiştir. Zira çağdaş bilim tarihi eserlerinde Müslüman alimlerin çalışmalarına hiç değinilmeden, Yunan-Latin medeniyetlerinin bilim tarihi birbirinin kesintisiz devamıymış gibi anlatılmaktaydı. Yunan bilimlerinin 16. asır sonlarından itibaren İslam coğrafyasından Avrupa'ya geçtiği gerçeği görmezlikten gelinmekteydi. Tarihsel bir gerçeği inkâr etmenin yanı sıra bu durum Sezgin'e göre, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında eziklik duygusuna kapılmalarına ve kendi tarihleri hakkında hayal kırıklığına düşmelerine neden olmuştur.

Sezgin Müslümanların ilimler tarihindeki yerini aydınlatmak için akademik hayatı boyunca dünyanın bütün önemli kütüphanelerinde incelemelerde bulundu. Kendi ifadesiyle 400.000 cilde yakın yazmayı gözden geçirecek tarihin karanlıklarında kalmış binlerce Müslüman bilim adamının hayatını ve eserini gün yüzüne çıkardı. Bu yazılı mirasa dayanarak bilim tarihinin İslam medeniyetine ait sekiz asırlık kayıp halkasını ortaya çıkardı. Araştırmalarının sonuçlarını 17 ciltlik *Geschichte des arabischen Schrifttums [GAS]* adlı eserinde topladı. Ayrıca İslam bilimine dair 1400 cilt tutan nadir eserin ve bunlar üzerinde yapılmış çalışmaların tıpkıbasımlarını gerçekleştirdi.¹ Tezinin bazı somut verilerini göstermek amacıyla Müslüman bilginler

* Bu yazı, 08.03.2019 tarihinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Fuat Sezgin Sempozyum'una sözlü olarak sunulan ama yayınlanmamış olan tebliğin geliştirilmiş halidir.

¹ Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, haz. Sefer Turan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s.39.

tarafından yapılmış 800'den fazla teknolojik aleti, eserlerindeki tasvirlerle dayanarak yeniden imal ettirdi. Bunların numunelerini 1983'te Almanya'da kurduğu müzede sergiledi. Aynı müzenin bir örneğini de 2008 yılında İstanbul'da açtırdı. Ayrıca çok sayıda konferansta araştırmalarında vardığı sonuçları anlattı. Çalışmaları bütün dünyada kabul gördü, eserleri alanının vazgeçilmez kaynakları haline geldi. Araştırmalarından dolayı birkaç defa hem İslam dünyasının hem de çalışmalarını sürdürdüğü Almanya'nın en prestijli bilim ödüllerine layık görüldü.

Ancak bu büyük başarının kahramanı Sezgin'in kendisi ve eserleri maa-lesef Türkiye'de yeterince tanınmamaktadır. Şimdiye kadar onu detaylı olarak tanıtan bir biyografi yazılmadığı gibi eserlerini bilimsel açıdan inceleyen ve onun bilim tarihindeki yerini değerlendiren akademik çalışmalar da yok denecek kadar azdır. Bu makalede, sözü edilen eksikliği kısmen de olsa telâfi etmek amacıyla Sezgin'in ailesi ve Türkiye'deki akademik hayatı incelenmiştir.²

1. Mehmet Fuat Sezgin'in Doğumu ve Aile Çevresi

Mehmet Fuat Sezgin 1340/1924 tarihinde Bitlis'in Kızılmescid (İnönü) mahallesinde doğmuştur. Sicil dosyasındaki bazı belgelerde 1338 şeklinde gösterilen doğum tarihi ile ilgili farklılık 1941 yılında mahkeme kararıyla yapılan bir yaş tashihiinden kaynaklanmaktadır.³ Nitekim askerlik tecil belgelerinde, dosyasındaki bazı nüfus cüzdanı suretlerinde ve sicil özet kaydında doğum tarihi 1338/1340 şeklinde, yapılan düzeltmeyle birlikte gösterilmiştir. Sezgin'in nüfus kaydında doğum tarihi gün ve ay olarak 01/07/1924 şeklindedir. Buradaki gün ve ay kaydının Cumhuriyet dönemindeki nüfus kayıt güncellemeleri sırasında tahmini olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Zira ailenin bütün fertlerinin doğum tarihlerindeki gün ve ay hanesine aynı tarih yazılmıştır. Sezgin'in kendi el yazısıyla doldurduğu dos-

² Fuat Sezgin'in ailesi ve eğitim hayatını hazırlarken dipnotlarda gösterilenler dışında yararlandığımız başlıca kaynaklar şunlardır:

-Molla Selahaddin Erden (ö.2010), *Şîr Beylerin Tarihçesi ve Seçeresi*, Ağrı 2002. Sezgin'in amcası Abdullah'ın oğlu olan Erden, 50 sayfalık bu risalesinde yazılı ve şifahi kaynaklara dayanarak ailenin tarihçesi hakkında bilgi vermiştir. (Risale'nin fotokopisini gönderen Abdülcebbar Kavak'a teşekkür ederim.)

- Mehmet Mirza Sezgin'in Personel Dosyası. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda arşivinde bulunan dosyayı temin etmeme yardımcı olan Dr. Selim Argun'a teşekkür ederim.

-Fuat Sezgin'in İstanbul Üniversitesi Personel Dairesi Arşivi'ndeki 903/4102-203 nolu personel dosyası.

-Ali Dere'nin, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit," (*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59:2 (2018), ss.221-250) adlı makalesinden de yararlanılmıştır.

³ 17.07.1941 tarih ve 1951/5 sayılı Doğu Bayazıt Sulh hakimliği kararıyla Sezgin'in 1338 olan doğum tarihi 1340 olarak tashih edilmiştir.

yasındaki bazı belgelerde ise doğum tarihi 24 Ekim 1924 şeklinde yazılmıştır. Annesinden öğrendiği tahmin edilen bu tarih en doğrusu olmalıdır.

Fuat Sezgin'in babası Mehmet Mirza Efendi'dir. 1304/1888 yılında Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı Kelmih köyünde⁴ doğan Mirza Efendi'nin babası ise Şeyhi Bey'dir. Şeyhi Bey, Şirvan beylerinden Mîr Muhammed'in büyük oğludur. Şirvan ya da Kufra beyleri olarak bilinen bu ailenin soyu Eyyubilerin (1171-1462) Hasankeyf koluna dayanmaktadır.⁵

Mirza Efendi, Karaköse (Ağrı) kazası müftü vekili olarak görev yapmakta iken, asaleten atanmak için o tarihlerde il olan Bayazıt (Doğubayazıt) vilâyet makamına yazdığı 30.01.1932 tarihli dilekçesine eklediği ve "kendi dest-i hattımla [el yazımla] tahrîr ettim" dediği özgeçmişi hakkında şu ayrıntılı bilgileri vermiştir: ⁶

İsmim Mehmet mahlesim Mirzadır. Memet Bey oğullarından diye tanılır. Pederimin ismi Şeyhi Beydir. O da Memet Bey oğullarından diye tanılır. Ticâret ve zirâatle iştigâl ederdi. Tarîh-i vilâdetim 304 [1888] dir. Siirdin Şirvan ilçesinin Kelmih karyesinde tevellüd ettimse de Bitliste tevettun ettim [yerleştim]. Alaşkirt, Malazgirt ve Erciş kazalarının husûsî ve Bitlis villet [vilayet] merkezinin resmi Ağa Camisi medreselerinde fıkıh, sarf-nahiv, mantık, âdab, maâni ve usûlî'l-fıkh ve hey'et ilimlerini tahsil ederek 327 [1911] tarihinde icazetname aldım. Türkçe ve Arapça tekellüm eder, eski ve yeni yazı ile okur ve yazarım. Te'lifâtım yoktur. 327 Bitlis Merkez vilâyetinde bi'l-ımtihân evrak-i imtihanıyem meşhât-ı İslâmiyye'nin tasdîkine iktirân ettikten sonra asâleten 500 kuruş maaşla Bitlis vilâyeti Mutki kazası Huyût [Kavakbaşı] nâhiyesi kadılığına tayin olundum.⁷ 328 [1912] tarihinde ma'rûz [adı geçen] kadılıktan istifa ile Bitlis Merkez vilâyetinde müesses 400 kuruş maaşla Numûne-i Terâkki Mekteb-i Ulûm-i Arabiyye muallimliğine tayin olundum.⁸ 328'in nihâyetinde ma'rûz müessesenin lağviyle 329 [1913] ta-

⁴ Bugünkü adı Derinçay olan köy, Siirt ili, Şirvan ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimidir. Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma 07.03.2019 tarihinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Fuat Sezgin Sempozyum'una sunduğu bir tebliğde Sezgin'in halen bu köyde yaşamakta olan akrabaları hakkında bilgi vermiştir. 1968 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olan Fuat Sezgin'in kardeşi Refet Sezgin, bu görevi sırasında köye yol açtırmış, dedesinin evinin yerine de ilkokul yaptırmıştır.

⁵ Erden, *Şir Beylerin Tarihçesi ve Şeceresi*, s.19. Şirvan beyleri hakkında geniş bilgi için bkz. Şeref Han, *Şerefname: Kürt Tarihi*, terc. Mehmet Emin Bozarlan (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), ss.258-265.

⁶ Metinde geçen Rumi tarihlerin miladi karşılıkları tarafımızdan eklenmiştir. Metnin imlasına dokunulmamış sadece bazı tabirlerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Mirza Efendi'nin görev yaptığı yerlerde kaldığı sürelerin tarihleri, personel dosyasındaki sicil kaydından alınmış ve miladi karşılıklarıyla birlikte dipnotta gösterilmiştir.

⁷ 14.11.1911-11.11.1912/ 14 Nisan 327-11 T. Sâni 328.

⁸ 2. 13.11.1912-01.03.1913/13 T. Sâni 328-1 Mart 329.

rihinde Muş Malazgirt Nurettin nâhiyesi kadılığına tâyin olundum.⁹ 330 [1914] tarihinde umum nevâhî [nahiyeler] kadılıklarının lağveleriyle açıkça çıktım. Ma'rûz memuriyetlerden intikâlimde hiçbir ilişigim kalmayarak aldığım berâet-i zimmet mazbataları [iyi hal kağıtları] ile tâyime dair vesâik-i resmîye ve icâzetnâmem Bitlis istîlâsında ziyâa uğradılar [kayboldular]. 330 tarihinde seferberlik dolayısıyla taht-ı silaha alınarak Bitlis Hastaânesi kaleminde yazıcı neferi olarak müstahdem idim. İstîlâdan sonra Mardin'e nakil edilerek 332 [1916] tarihinde ehliyetime binâen 400 kuruş maaşla Mardin hastaânesi imâmetine tâyin olundum.¹⁰ 335 [1919] tarihine kadar askeri imâmi bulunarak terhîs olundum. Nüfus ve askeri imâmetinden terhîs tezkerelerinin musaddâk sûretleri marbuttirler [onaylı suretleri ilişiktedir]. Ne memuriyet zamanında ve ne de sâir vakitte bir gûnâ taht-i muhâkemeye alınmadım [herhangi bir şekilde soruşturma geçirmedi]. Terceme-i halim bundan ibâret olup dest-i hattımla tahrîr edildiğini tasdîk eylerim.¹¹

İcâzetnâmesi ve diğer evrâkının tamamı Bitlis'in 2 Mart 1916 tarihinde işgali sırasında kaybolan Mirza Efendi'nin dosyasındaki vesîkaların bazılarının el yazısıyla yazılmış ve şahitler tarafından tasdîk edilmiş sûretleri bulunmaktadır.¹²

Askerlik görevini 10 Ağustos 1919 yılında Mardin'de tamamlayan Mirza Efendi Bitlis'e geri dönmüştür. Çevresinde Şirvanlı Mirza Efendi, Mehmet Mirza Efendi, Hoca Mirza Efendi isimleriyle de tanınan Sezgin'in babasının askerlik dönüşü 1932 tarihine kadar herhangi resmî bir görev yapmadığı anlaşılmaktadır. Karaköse'deki ikameti sırasında 09.04.1932 tarihinde, o tarihlerde Bayazıt vilâyetine bağlı bir ilçe olan Karaköse (Ağrı) müftülüğüne atanmak için müracaât etmiştir. Talebi kabul edilen Mirza Efendi 1932 tarihinde Karaköse müftülüğüne atanmış ve 1939 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.

Mirza Efendi'nin Bitlis'ten Karaköse'ye hangi tarihte taşındığı tam olarak bilinmemektedir. Bitlis Ahz-i Asker Şube Riyâseti'nden (Askerlik Şubesi

⁹ 10.05.1913-01.03.1914/10 Mayıs 329-1 Mart 330.

¹⁰ 1916-1919/332-335.

¹¹ Yazışmalardan anlaşıldığına göre Mirza Efendi 09.04.1932 tarihinde Karaköse müftülüğüne vekâleten atanmıştır, 26.04.1932 tarihinde de asaleti tasdik edilmiştir.

¹² Mesela medrese arkadaşlarının 27.03.1933 tarihinde Karaköse kaymakamlığına sundukları dilekçede onun icâzetnâmesinin bulunduğu dair şahitlikleri şöyledir:

Medrese arkadaşlarımızdan olup el yevm Karaköse müftüsü bulunan Şeyh Bey oğlu Memet Mirza Efendi 327 tarihinde tahsilini ikmâl ederek icâzetnâme almış olduğunu mübeyyin şehâdetnâmemiz tanzîm ve imza kılındı.

Sâbık Erciş hakimi Vaizzâde Abdurrahman, Kızıl Câmî İmâmı Hikmetullah, Bitlis Câmii Kebîr İmâmı Tâhir.

Dilekçe Bitlis müftüsü Abdalbâki ve Karaköse Kaymakamı tarafından onaylanmıştır.

Başkanlığı) 17 Kanûn-i Sâni 1927 tarihli askerlik belgesinin üzerinde Karaköse kaymakamlığı mührü bulunmaktadır. Buna göre Mirza Efendi'nin 1927 tarihlerinde taşındığını söylemek mümkündür. Zaten ağabeyi Servet Sezgin'in ilkokulu 1932 yılında Ağrı'da bitirdiği dikkate alınırsa Mirza Efendi'nin buraya 1927 yılı veya hemen öncesinde geldiği kesinlik kazanır.¹³

Dosyasındaki kayda göre Mirza Efendi 16.01.1943 tarihinde vefat etmiştir. Sicil dosyasında bulunan 26.01.1943 tarihli Doğubayazıt kaymakamlığı yazısıyla hanımı ve üç çocuğuna ikramiye verildiği (emekli maaşı tahsis edildiği) belirtilmektedir. Ancak sicilinde Doğubayazıt müftülüğüne hangi tarihte atandığına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Dosyasında görev tarihleri ve sürelerinin dökümünü gösteren hanedeki son tarih 13.07.1939'dur ve açıklama kısmında da "3665 Sayılı Diyanet Teşkilât Kanunuyla"¹⁴ ibaresi yer almaktadır. Buna dayanarak Mirza Efendi'nin 13.07.1939 tarihinde Doğubayazıt müftülüğüne atandığı söylenebilir. Nitekim Fuat Sezgin de Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben yazdığı 03.10.1943 tarihli dilekçesinde "... Doğubayazıt müftülüğünde iken vefât eden babam Mirza Efendi ..." ifadesini kullanmıştır. Bu dilekçeden de Mirza Efendi'nin son görev yerinin Doğubayazıt müftülüğü olduğu anlaşılmaktadır. Mirza Efendi'nin Doğubayazıt mezarlığında bulunan kabri Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Sezgin'in annesinin ismi Cemile'dir. Cemile Hanım, 1897 Bitlis doğumludur. Babasının adı Faris, annesinin adı Şöhret'tir. Mirza Efendi 1943'te vefat edince Cemile Hanım kızı Meliha'yla birlikte İstanbul'da bulunan Fuat Sezgin'in yanına taşınmışlardır. Ailenin nüfus kaydı da 1952 yılında Fatih İlçe Nüfus Müdürlüğü'ne nakledilmiş görünmektedir. Sezgin Almanya'ya gidince de Cemile Hanım, İstanbul Yeşilköy'de oturan kızı Meliha'nın yanın-

¹³ Fuat Sezgin'in dedesi Şeyhi Bey, Bitlis'te oturan ve Hâlidîye tarikatının meşhur şeyhlerinden olan Pîr Muhammed Kufrevî'nin müritlerindedir. Şeyhi Bey, ona yakın olmak için Şirvan'dan, Bitlis'e göç etmiştir. Pîr Muhammed, 1898'de vefat ettiğinde türbesinin tasarımı bizzat II. Abdulhamid tarafından İtalyan bir mimara çizdirilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Bekir Köle, "Pîr Muhammed Kufrevî," *DİA* (Ek-2), ss.400-401). Sezgin ailesinin Kufrevîlerle hısımlık ilişkisi de vardır. Sezgin'in büyük halası Cemile Hanım Pîr Muhammed'in büyük oğlu Abdulhadi'yle, küçük halası Aliye Hanım ise şeyhin Ağrı'nın Ziyaret (Feran) köyünde oturan diğer oğlu Abdulbari Efendi'yle evliydi. Fuat Sezgin'in amcası Abdullah da 1920'lerde bu köye yerleşmiştir. Sezgin'in halen Ağrı'da olan akrabaları Abdullah Bey'in çocukları ve torunlarıdır. Erden, *Şîr Beylerin Tarihçesi ve Şeceresi*, s.31, 33. Sezgin'in babası Mirza Efendi'nin de 1927'lerde Bitlis'ten Ağrı'ya göç etmesinde bu akrabalık ilişkisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴ 07.07.1939 tarihli kanun.

da kalmıştır. 06 Mart 1976 yılında burada vefat etmiş ve Topkapı Çamlık mezarlığına defnedilmiştir.¹⁵

Mirza Efendi'nin sırasıyla Süphiye, Mehmet Servet, Mehmet Fuat, Meliha ve Refet isimlerinde beş çocuğu olmuştur. Hepsisi Bitlis doğumludur. 1917 doğumlu Süphiye [Eren] (d.1917-?) 1938 yılında Bitlis'in Adilcevaz ilçesinden Muhittin Eren'le¹⁶ evlenmiştir. Vefat tarihi bilinmemektedir.

Mehmet Servet Sezgin, 1919'da Bitlis'te doğmuştur. 1932'de Ağrı İlkokulu'nu, 1935'te Bitlis Ortaokulu'nu ve 1938'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 1941'de Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Çeşitli il ve ilçelerde hâkim olarak görev yaptı. Son olarak Ezine yargıçlığı görevinde bulunurken 1951'de istifa ederek Demokrat Parti'den Çanakkale milletvekili oldu. XI. Dönemde tekrar Çanakkale milletvekili olarak meclise girdi. 1960 darbesinden sonra Menderes'le birlikte Yassıada'da yargılandı ve 10 sene ağır hapis cezasına çarptırıldı.¹⁷ Kayseri cezaevinde iken 1962 yılında Sigrid Hunke'nin *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi* adlı eserini Fuat Sezgin'in tavsiyesi üzerine tercüme etmiştir.¹⁸ 4.5 sene hapis yattıktan sonra 20.10.1964 yılında Kayseri Cezaevi'nden şartlı olarak tahliye edilen Servet Sezgin, bundan sonraki hayatında özel sektörde çalıştı. 2007 yılında vefat etti.¹⁹

Sezgin'in kız kardeşi Meliha [Erol]²⁰ 1955 yılında İstanbul'da Çanakkale Biga/Cihadiye doğumlu Yahya Erol'la evlenmiştir. 2011 yılında İstanbul'da vefat eden Meliha hanımın çocuğu olmamıştır.

Refet Sezgin ise 1925'te Bitlis'te doğdu. İlk ve ortaöğretimden sonra 1943 yılında Erzurum Lisesi'nden mezun oldu. 1950 yılında İstanbul Üni-

¹⁵ Cemile Hanım'ın İstanbul'daki hayatıyla ilgili bu bilgileri veren Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat'a teşekkür ederim. O dönemde Edebiyat Fakültesi'nde asistan olan Furat, Sezgin ailesinin yakın dostlarından. Sezgin ailesini yakından tanıyan ve o dönemde aynı enstitüde asistan olan Prof. Dr. Salih Tuğ, Cemile Hanım'ın Arap aksanlı olduğunu, dolayısıyla Arap olabileceğini ileri sürüyorsa da bu bilgi nüfus kayıtları tarafından doğrulanmamaktadır. (Bkz. İsmail Taşpınar, "Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor: Bir Duvarla Karşı Karşıya Kaldı," *Yörünge Dergisi* (Ağustos 2018), s.64).

¹⁶ Sezgin'in halen Ağrı'da oturan amca oğlu emekli imam Ahmet Erden'in (d.1943-), 18.04.2019'da Ağrı'da yaptığımız görüşmede verdiği bilgiye göre Muhittin Eren, Kufrevilerin Adilcevaz halifesi Şeyh Kamil'in oğludur.

¹⁷ Servet Sezgin'in kendi el yazısıyla yazdığı 03.08.1961 tarihli 14 sayfalık savunması, Cumhuriyet Arşivi, belge no.10-9-0-0/36-110-10.

¹⁸ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.42.

¹⁹ Erden, *Şiir Beylerin Tarihiçesi ve Seçeresi*, s.41; Kazım Öztürk, *Parlamento Tarihi* (Ankara: TBMM Basımevi, 2000), c.2, ss.185-186.

²⁰ Meliha Hanım'ın nüfus kütüğünde 1923 olarak kaydedilen doğum tarihi yanlış olmalıdır. Çünkü Sezgin röportajlarında ondan kız kardeşim diye bahseder. Bu tutarsızlık nüfus kütüğünde 1922 doğumlu görünen Sezgin'in yaşını mahkeme kararıyla 1924 olarak tashih etmesinden kaynaklanmaktadır.

versitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Çeşitli illerdeki hâkimlik görevlerinden sonra 1957-1961 yılları arasında Çanakkale'de serbest avukat olarak çalıştı. Daha sonra Adalet Partisi'nden politikaya girdi. Muhtelif tarihlerde milletvekilliği ve senatörlük yapmış, Devlet Bakanı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak görev yapmıştır. 12 Eylül darbesinden sonra serbest avukat olarak çalışan Sezgin, 1992'de Ankara'da vefat etmiştir.²¹

Fuat Sezgin'in eşi Dr. Ursula Stein, 1939 Frankfurt doğumlu Alman bir Müslümandır. Ursula Hanım, Şarkiyat öğrencisiydi ve Sezgin'le karşılaşmadan önce Müslüman olmuştu. Sezgin'le *Frankfurt Müslüman Öğrenciler Cemiyeti*'nden tanışıyorlardı. Fuat Sezgin, 1965 yılında Frankfurt Üniversite'sine bilim tarihi doçenti olarak atandıktan bir yıl sonra Ursula Hanımla evlenir. Ursula Hanım, hem Sezgin'in 15 yıl resmi asistanlığını yapmıştır hem de onun vefatına kadar akademik çalışmalarını birlikte gerçekleştirdikleri bir meslektaşı olmuştur. Doktorasını Emevi devri tarihçisi Ebû Miñnef (ö.157/773) üzerine yapmıştır.²² Batı dillerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe bilir. Ayrıca Sezgin'in de çeşitli vesilelerle minnettarlıkla ifade ettiği gibi *GAS*'ın hazırlanmasında daima onun büyük yardımcısı olmuştur.²³ Sezgin, *GAS*'ın matematik tarihini anlattığı 5. cildini eşi Ursula Hanım'a ithaf etmiştir. Sezgin çiftinin Hilal isminde 1970 Frankfurt doğumlu bir kızı vardır. Felsefe mezunu olan Hilal Hanım Almanya'da serbest yazar ve gazeteci olarak çalışmaktadır. Sezgin *GAS*'ın Astronomi tarihine dair 6. cildini de kızı Hilal'e ithaf etmiştir.²⁴

2. Mehmet Fuat Sezgin'in Eğitim Hayatı

Fuat Sezgin'in ilkökulu nerede okuduğuna dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Aile şeceresini yazan Selahaddin Erden, Fuat Sezgin'in ilkökulu Doğubayazıt'ta okuduğunu belirtiyorsa da²⁵ onun ilkökul çağı, babasının Karaköse'de (Ağrı) müftü olarak görev yaptığı yıllara denk gelmektedir. "1934-1935 yıllarında ilkökul üçüncü sınıftayken babam bana Sarf-ı Türki (Türkçe gramerine dair kitap) okuttu"²⁶ ifadesinden yola çıkarak Sezgin'in ilkökulu 1931-1936 yıllarında Ağrı'da okuduğunu söyleyebiliriz. Sezgin, Erzurum Lisesi'nde parasız yatılı olarak okuduğu ortaokul ve lise tahsilini 1941-42 yılında bitirmiştir.

²¹ Kazım Öztürk, *Parlamento Tarihi* (Ankara: TBMM Basımevi, 1999), c.2, ss.659-660.

²² Ursula Sezgin, *Abû Miñnef: ein Beitrag zur Historiographie der umayyadischen Zeit* (Leiden: E.J. Brill, 1971).

²³ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ss.68, 100-101.

²⁴ Aile hakkındaki bu bilgileri gönderen Ursula Sezgin ve Hilal Sezgin'e teşekkür ederim.

²⁵ Erden, *Şîr Beylerin Tarihçesi ve Şeceresi*, s.43.

²⁶ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.37.

Fuat Sezgin, liseyi bitirdiği sene İstanbul'a mühendislik okumak niyetiyle gider. O sıralarda tesadüfen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde şarkiyat dersleri veren Alman oryantalist Prof. Dr. Hellmut Ritter'in (1892-1971) bir seminerine katılır.²⁷ Ritter'in seminerinden oldukça etkilenen Sezgin, mühendislik okumaktan vazgeçer. Edebiyat fakültesine kayıt olup bu hocadan şarkiyat okumaya karar verir.²⁸

Fuat Sezgin, 1942-43 ders yılında Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi bölümüne kaydolar.²⁹ O dönemde Edebiyat Fakültesi'nde sertifika sistemi uygulandığından öğrenciler mezun olmak için en azından dört sertifika almak zorundaydılar. Üçüncü sınıfta tezli sertifika belirlenir ve öğrenciler o sertifikanın tezli öğrencisi olarak bitirme tezi hazırlardı. Sezgin de Edebiyat Fakültesi'nde Arap-Fars filolojisi, Fransız filolojisi ve Türkoloji'den beş sertifika almak suretiyle 1946-47 yılı Haziran döneminde mezun olmuştur. Mezuniyet tezini "Bedî ilminin Tekâmülü" adıyla Arap-Fars filolojisinden yapmıştır. Benzer bir uygulama aynı fakültenin doktora programında da mevcuttu. Sezgin doktora tezini müdafaa ettikten sonra "Arap Filolojisi", "İran Edebiyatı ve Tarihi" ve "Türk Tefekkür Tarihi" tali disiplinlerin imtihanlarını da başarılı bir şekilde vermiştir.

Sezgin'in Edebiyat Fakültesi'ne kayıt olmasının esas sebebi Hellmut Ritter'in öğrencisi olabilmektir.³⁰ Ritter, 1927-1969 yıllarında İstanbul'da bulunmuştur. 1892 yılında Almanya'nın Hessich Lichtenau kentinde doğmuştur. Halle, Strasburg ve Hamburg üniversitelerinde Carl Brockelmann (1868-1956), Paul Kahle (1875-1964), Theodor Nöldeke (1836-1930), Carl H. Becker (1876-1933) gibi ünlü oryantalistlerden şarkiyat okumuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askere alınmış ve 1914-1918 yıllarında İstanbul ve Irak'ta bulunmuştur. Bu vesileyle Türkçe ve Arapçasını geliştirmiştir. Askerlikten sonra bir süre Hamburg Üniversitesi'nde Ordinaryüs Profesör olarak çalışan Ritter, Alman Doğu Derneği tarafından araştırmalar yapmak üzere 1927 yılında tekrar İstanbul'a gönderilmiştir. Burada Alman Doğu Derneği'nin İstanbul şubesini açan Ritter, 1936 yılında İstanbul Üniversitesi'ne geçmiştir. Ritter, Edebiyat Fakültesi bünyesinde Şarkiyat Enstitüsü'nü kurmuş ve 1949 yılına kadar burada ders vermiştir. 1949'da Almanya'ya dönen Ritter, 1955'te Hamburg Üniversitesi'nden emekli olmuş-

²⁷ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.15.

²⁸ Kadir Temuçin (ed.), *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar: Prof. Dr. Fuat Sezgin- Söyleşi ve Konferans* (Kayseri: Doğu Ofset Matbaacılık, 2016), s.7

²⁹ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.15.

³⁰ Temuçin (ed.), *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar: Söyleşi ve Konferans Kitabı*, s.7.

tur. Emekli olduktan sonra UNESCO tarafından İstanbul kütüphanelerindeki İran edebiyatıyla ilgili yazmaları çalışmak üzere tekrar İstanbul'a gönderilmiş ve 1969 yılına kadar burada kalmıştır.³¹ Ritter 32 dil bilen, gününün tamamını çalışmayla geçiren, Arapçaya ve Türkiye kütüphanelerine aşık, Sezgin'in ifadesiyle Avrupalı büyük oryantalistlerin en büyüğü olan bir hocadır.³²

Sezgin'in klasik ve modern araştırma metotlarını borçlu olduğu hocası Ritter'le ilk yüz yüze konuşmaları, bölüme kayıt için görüşmeye gittiği dekanlık odasında olur. Sezgin'in kendi öğrencisi olmak istediğini öğrenen Ritter "şarkiyat okumak zengin işidir, baban milyoner ise bu işi yapabilirsin" diyerek onun ciddiyetini ve azmini denemek ister. Sezgin zengin bir kimse olmadığını söyler³³ ama bunu başarabileceği konusunda Ritter'i ikna eder.³⁴ Üniversitenin istediği bölümüne kaydını yaptırmayı başarabilen Sezgin'in böylece Ritter'in rehberliğinde uzun zaman devam eden çalışma süreci başlar. Sezgin'in samimiyetini ve ilim aşkını sezen Ritter onu bir lisans öğrencisi gibi değil de bir ilim adamı gibi yetiştirme niyetindedir. Beraber oldukları sürede çalışma disiplinine sahip olmak, alanla ilgili dilleri öğrenmek, yazmalar üzerinde araştırma yapmak Ritter'in en çok önem verdiği konular olmuştur.³⁵

Ritter, filolog olduğu için dil öğrenmek onun için adeta bir tutkudur. Sezgin'e de her yıl bir dil öğrenmesini tavsiye eder.³⁶ Başlangıç için Arapça öğrenmeyi şart koşturmuş.³⁷ Bilahare Arapçaya ilave olarak 3-4 dil daha öğrenmesi gerektiğini belirtir. Bunun üzerine Sezgin daha birinci sınıftay-

³¹ Özcan Taşçı, "Ritter, Hellmut," *DİA*, c.35 ss.133-134.

³² Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ss.15, 55, 70, 121.

³³ Sezgin, ortaokul ve liseyi parasız yatılı olarak okumuştur. Babasının vefatı üzerine Diyanet İşleri Riyaseti'ne hitaben yazdığı dilekçede aile olarak yaşadıkları maddi sıkıntılardan bahsetmiş ve emekli maaşının bir an önce bağlanmasını talep etmiştir. 1947 yılında memuriyet hayatına geçinceye kadar Sezgin'in geçimini babasının emekli maaşıyla sürdürdüğünü söylemek mümkündür. 1950-60 arasında üniversiteden aldığı destekle sık sık yurt dışındaki kongrelere katılmıştır. 1957 yılında Alexander von Humboldt bursuyla bir sene Almanya'da misafir doçent olarak çalışmıştır. Almanya'da GAS projesinin finansal desteğini UNESCO adına Brill Yayınevi üstlenmiştir. Sezgin 1982 yılından sonraki çalışmalarını Kuveyt'in desteğiyle Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı olarak kurduğu Enstitü ve Vakıf bünyesinde gerçekleştirmiştir. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2:4 (2004), ss.360-370.

³⁴ O tarihlerde üniversitede sertifika sistemi uygulandığından ders kaydı için hocalardan onay almak gerekiyordu.

³⁵ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.355.

³⁶ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ss.14-15, 55

³⁷ Fransızca'yı lisede öğrenmiş olmalıdır.

ken Arapça, Farsça, Latince ve Yunanca öğrenmeye başlar.³⁸ Ayrıca Fen Fakültesi'nde matematik derslerine devam eder.³⁹

Sezgin üniversiteye başladıktan bir süre sonra babası vefat eder. Ailesine bakmak için bir dönem eğitimine ara vermek zorunda kalır. O sıralarda II. Dünya Savaşı'nın başlaması yüzünden üniversite altı ay tatil edilmiştir. Bunu fırsat bilen Sezgin, babasından kalan kitaplardan Arapçasını geliştirmeye çalışır.⁴⁰ Bu kitaplar arasında yer alan 30 ciltlik eṭ-Ṭaberī tefsirini⁴¹ 6 ayda bitirir. Dönüşte Ritter ona *İhyā'u 'Ulūmi'd-Dīn*'den bir parça okutarak Arapça seviyesini öğrenmek ister. *İhyā'*ı rahatlıkla okuyan Sezgin'in dil kabiliyeti Ritter için şaşırtıcı olmuştur.⁴² Sezgin'in ifadesiyle "Ritter zor bir adamdı. Öğrenciler ondan ders almaktan kaçınırlardı."⁴³ Sezgin ise başka öğrencilerin derse gelmemesini bir şans olarak değerlendirmiş ve adeta Ritter'in özel öğrencisi gibi hareket etmiştir.

Sezgin, kütüphane çalışmalarına üniversite birinci sınıftan itibaren başlamıştır. Hocasıyla birlikte Süleymaniye, Ayasofya Topkapı Sarayı kütüphanelerine giderdi. Ritter, başta İstanbul kütüphanelerindekiler olmak üzere Türkiye'deki yazmaları dünyada en iyi bilen kişiydi. O kendi bildiklerine ilave olarak önceki hocalarından tevarüs ettiği bilgi birikimini, tecrübeyi ve öğrendiği her şeyi Sezgin'e cömertçe aktarır. Bunları hiçbir kitapta bulamayacağını farkında olarak Sezgin duyduğu, öğrendiği her şeyi dikkatlice hafızasına kaydetmeye çalışırdı.⁴⁴ Kütüphanelere her gidişlerinde birlikte ortalama 20 yazmayı incelerlerdi. Bir yazma nasıl tetkik edilir, nasıl hazırlanır, kağıt nasıl ele alınır, yazma tarihi nasıl tespit edilir gibi bir çok konuyu tatbiki olarak ele alırlardı.⁴⁵ Sezgin kısa bir zamanda yazmalar hakkında o kadar uzmanlaşmıştı ki bir yazmaya bakıp istinsah tarihini tahmin edebiliyordu.⁴⁶ 84 yaşında verdiği bir mülâkatta, Ritter'in derslerini nasıl bir hayranlık ve şevkle takip ettiğini şöyle ifade eder: "Hiç not tutmazdım, o anla-

³⁸ Temuçin (ed.), *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar*, s.9.

³⁹ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.356.

⁴⁰ Sezgin, Isparta Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta medresede okuduğunu söylüyor. Ancak Arapçasını üniversiteye başlarken geliştirmesi kısa bir süre için medreseye gittiğini göstermektedir.

⁴¹ Sezgin'in kullandığı Taberi baskısı şu olmalıdır: Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cerīr eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'u'l-Beyān fi Tefsiri'l-Kur'ān* (Kahire: el-Maṭba'atu'l-Meymeniyeye, 1903).

⁴² Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.357.

⁴³ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.357.

⁴⁴ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.357.

⁴⁵ Temuçin (ed.), *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar*, s.9.

⁴⁶ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 16; Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.358.

tırdı ben kafama yazardım, Ritter'in söylediklerinin büyük çoğunluğu bugün hala aklımda."⁴⁷

Kütüphanelere giderken yazmaların yerini bulmak için yanlarından ayırmadıkları kitap, Ritter'in hocası Carl Brockelmann'ın *Geschichte Der Arabischen Litteratur* isimli eseri idi.⁴⁸ Kısaca *GAL* olarak bilinen Arapça yazma eserler literatürüne dair bu çalışma İslami ilimlere ait yazma nüshalara ulaşabilmek için en önce başvurulacak önemli bir kılavuzdur.⁴⁹ Bu vesileyle Sezgin ve hocası *GAL*'in eksikliklerini de ikmal ediyor, hatalarını tashih ediyorlardı. Ama kitabın eksikleri tashihle telafi edilecek gibi değildi.⁵⁰ Zira Brockelmann, Türkiye'deki kütüphanelerin çoğunu görmemişti. Bunu gören Ritter "artık birinin bu kitabı yeniden yazması gerekir" diyerek Sezgin'i işaret eder. Böylece Sezgin, 1946 yıllarında üniversite son sınıfta iken Brockelmann'ın tashih ve eksikliklerini ihtiva eden bir *zeyl* yazmaya karar verir.⁵¹

Sezgin, üniversite yıllarında Ritter dışında kendini etkileyen herhangi bir hoca ismi zikretmez. Zaten ona göre başka da hoca yoktu. En büyük hoca oydu ve kâfiydi.⁵² Daha sonraki dönemlerde başka oryantalistlerden de yararlandığını belirtmiştir.⁵³ Ancak o, kendisini Ritter'in sadık bir talebesi olarak kabul etmiş ve bununla iftihar etmiştir. 1967 yılında *GAS* projesinin birinci cildini, ilk önce klasik ve modern araştırma yöntemlerini kendisine borçlu olduğu Ritter'e gönderir.⁵⁴ 1970'de yayınladığı *GAS*'ın Tıp ve Zooloji tarihini incelediği 3. cildini ona ithaf etmiştir.

3. Mehmet Fuat Sezgin'in Akademik Çalışmaları ve Memuriyet Hayatı

Üniversiteye başladığı seneden itibaren hocası tarafından bir araştırmacı olarak yetiştirilen Sezgin, 1946-47 yılında Arap-Fars Filolojisinden mezun olduğunda Brockelmann'ın kitabına *zeyl* yazmayı düşünecek kadar akademik çalışma yöntemlerine vakıf olur.⁵⁵ Bu yüzden mezuniyetinin hemen akabinde aynı bölümde doktora programına kaydolar. Hellmut Ritter'in danışmanlığında hazırladığı tezinin konusu Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî'nin (ö.210/824-5) *Mecâzu'l-Ḳur'ân* adlı eserinin tahkiki-

⁴⁷ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.10.

⁴⁸ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.69.

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Kanar, "Geschichte Der Arabischen Litteratur," *DİA*, c.14, ss.35-37.

⁵⁰ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.358.

⁵¹ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ss.69-70.

⁵² Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.355.

⁵³ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.54.

⁵⁴ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.359.

⁵⁵ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.357.

dir. Bu eser aslında filolojik bir tefsir çalışmasıdır. Bilim tarihiyle ilgili değildir ama Sezgin'in yazmalarla tanışmasını sağlamıştır.⁵⁶ Sezgin, üç sene içinde hazırladığı tezini 22 Aralık 1950'de savunarak edebiyat doktoru ünvanını almıştır.⁵⁷ Sezgin'in tezi 1954 yılında Kahire'de Arapça olarak basılmıştır.⁵⁸

Hayatının tamamını İslam araştırmalarına adanmış olan Sezgin, kendi ifadesiyle bir din aliminin oğludur⁵⁹ ve dindar bir ailede büyümüştür. Ama üniversiteye başlamadan önce modern okullar dışında herhangi bir eğitim almamıştır. Bir konferansında medresede okudum diyorsa da⁶⁰ muhtemelen bu okuma temel dinî bilgileri öğrenmekle sınırlı olmuştur. Zira Sezgin'in Arapçaya ve dinî araştırmalara ilgisi İstanbul'a geldikten sonra başlamıştır. Dinî konularda çok derin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte⁶¹ üniversite yıllarında namazını cemaatle kılacak kadar dinî bir şura sahiptir.⁶² Salih Tuğ, Sabri Sözeri, Muhammed Hamidullah gibi dindar bir çevresi vardır. Ancak üniversitede dindar bir akademisyen görüntüsü vermemeye çalıştığı anlatılır. Salih Tuğ'a göre bunun sebebi, İslam Araştırmaları Enstitüsü'nün bu bahaneyle kapatılma endişesiydi. Zira Edebiyat Fakültesi'nde bu Enstitü'nün varlığını hazmetmeyen ve kapatılması için uğraşan birçok hoca bulunmaktaydı.⁶³

Fuat Sezgin, doktora başladığı günlerde İstanbul Müftülüğü'nde açılan bir memurluk sınavını kazanarak 21 Ekim 1947 tarihinde burada müsevvid (kâtip) olarak göreve başlamıştır.⁶⁴ Sezgin, başarılı çalışmalarından dolayı kısa bir süre sonra 03.04.1948 naklen ve terfien İstanbul gezici vaizliğine atanmıştır. Atama ve yer değiştirme yazışmalarındaki "tercüme ve ilmi

⁵⁶ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.357.

⁵⁷ Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları," ss. 228. Hocası Ritter Edebiyat Fakültesi'yle olan sözleşmesi sona ermiş ve 1949 yılında Almanya'ya döndüğünden tezin münakaşasında bulunamamıştır. Temuçin (ed.), *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar*, s.10.

⁵⁸ Ebü 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Ķur'ân*, tah. Muhammed Fu'âd Sezgin (Kahire: Muhammed Sâmî Emin el-Hancı, 1954).

⁵⁹ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.356.

⁶⁰ Temuçin (ed.), *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar: Söyleşi ve Konferans Kitabı*, s.7.

⁶¹ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 60.

⁶² Temuçin (ed.), *Amerika'nın Keşfinde Müslümanlar: Söyleşi ve Konferans Kitabı*, s.9.

⁶³ Taşpınar, "Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor," s.66. İslam Tetkikleri Enstitüsü, 1933'te kapatılan İstanbul Üniversitesi Darülfünun İlahiyat Fakültesi yerine kurulmuştu. 1941 yılında kapatılan Enstitüsü, Zeki Velidi Togan'ın girişimleri sonucunda 1953 tarihinde yeniden açılmıştır.

⁶⁴ 21 Ekim 1947 tarihli bu yazının Aksaray Gureba Hüseyin Ağa Mah. Nalınca Sk. 13 numarada mukim Fuat Sezgin'e bildirilmesi istenmektedir. Sezgin'in çeşitli yazışmalarda geçen iki ev adresi daha vardır ki bunlar onun kirada oturduğunu ve İstanbul Aksaray'da en az üç defa ev değiştirdiğini göstermektedir: 05.10.1943'te yazdığı bir dilekçedeki adresi şöyledir:

Baba Hasan Mah. Toprak Sk. No:21 Aksaray. 13 Ekim 1947 tarihli bir belgede ise şu adreste ikamet ettiğini belirtmektedir: Çakıroğlu Mah. Cami Sk. 7 Aksaray.

araştırmalar konusunda başarılıdır” notu dikkat çekmektedir. Nitekim müsevvid olarak atanmış olmasına rağmen dönemin Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951) imzasıyla İstanbul Müftülüğü'ne gelen atama yazısında Sezgin'in tercüme ve ilmi tetkik işlerinde çalıştırılması ve aynı yazının ekinde *el-Cānibu'l-İllāhī min Tefkīri'l-İslāmī* adlı eseri Türkçeye tercüme etmekle görevlendirilmesi talep edilmektedir. O sırada doktora tezini hazırlamakta olan Sezgin, Mısırlı düşünür Muḥammed el-Behiy'e (1905-1982) ait eseri kısa bir süre içinde tercüme etmiştir. 1948 yılında *İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı* adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında çıkan kitap, Sezgin'in yayınlanmış ilk çalışmasıdır.⁶⁵

Dönemin İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971), Diyanet İşleri Başkanlığına Sezgin'in gezici vaizlik görevine başladığını bildiren 13.05.1948 tarihli yazısında Sezgin için “vazifesinde başarılı olduğu gibi ahlak ve imtizaç bakımından da tahsine layık görülmekte ve ilmi sahada tettebbua meraklı zekâyâ malik, tercüme usulüne vakıf olduğu” notunu düşmüştür.

Fuat Sezgin yaklaşık 15 ay İstanbul Müftülüğü'nde çalıştıktan sonra, 4 Ocak 1949'da sınavla İstanbul Üniversitesi kütüphane memurluğuna geçmiştir. Aslında yeni geçtiği kütüphane memurluğu müftülükteki görevine göre daha cazip değildir. Ancak Sezgin, kitaplarla daha fazla haşır neşir olmak için bu görevi tercih etmiş olmalıdır. Nitekim 1950-1951 yıllarında Hukuk Fakültesi öğrencisi iken Sezgin'le ilk defa burada karşılaşan Salih Tuğ, onun kütüphanede “yazma eserlerin tetkik edildiği bir alanda” çalıştığını ve o sıralarda Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nden gelen kitapların tasnifiyle meşgul olduğunu belirtir.⁶⁶

1949'da İstanbul Müftülüğü'ndeki görevinden ayrılan Sezgin'in Diyanet'le yolları ileriki yıllarda tekrar kesişecektir.⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne gönderdiği 11.02.1957 tarihli yazıda İslam Araştırmaları Enstitüsü doçenti Fuat Sezgin'in Diyanet İşleri Teşkilatında ihtisası dâhilindeki hizmetlerinden faydalanmak üzere ayda bir hafta izin verilmesini talep etmiştir. Başkanlığın bu talebi üniversite tarafından ayda sadece iki gün için uygun görülmüştür. Personel dosyasındaki yazış-

⁶⁵ Muhammed Behiy, *İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı*, terc. Fuat Sezgin. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1948).

⁶⁶ Taşpınar, “Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor,” s.63.

⁶⁷ Sezgin'in Diyanet'teki görev süresi, Ahmet Hamdi Akseki (29.04.1947- 09.01.1951), Eyyüp Sabri Hayırhoğlu (17.04.1951-10.06.1960) başkanlıkları dönemine denk gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanları ve görev süreleri hakkında bkz. Mustafa Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri* (İstanbul: Ensar Yayınları 2016).

malardan anlaşıldığına göre Sezgin'in Almanya'ya gidinceye kadar Diyanet'te çalıştığı ve burada Diyanet teşkilatının idari yapısı ve personel eğitimiyle ilgili raporlar hazırladığı anlaşılmaktadır.

Sezgin ilk akademik görevine Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladı.⁶⁸ Doktorasını bitirmek üzereyken fakültede açılan tefsir asistanlığını kazanan Sezgin, 1950 yılında İstanbul Üniversitesi kütüphane memurluğundan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dogmatik İlimler Kürsüsü asistanlığına atanır. 1953 yılına kadar süren görevi sırasında (28 Mayıs 1951-26 Nisan 1952 tarihlerinde) askerliğini de asteğmen olarak yapmıştır.⁶⁹

Sezgin'in çığır açan çalışması 1950-1953 yılları arasında Ankara İlahiyat Fakültesi'nde Tayyip Okiç'in (1902-1977) danışmanlığında hazırladığı "Nassların Tedvini" adlı doçentlik tezidir. Bu konuyu çalışmaya daha doktorasını yaparken karar vermiştir. Zira o sıralarda doktora konusu olan *Mecâzu'l-Kur'ân* üzerinde çalışırken el-Buḥârî'nin (ö.256/870) söz konusu eserden alıntılarda bulunduğunu fark etmişti. O zamana kadar sahip olduğu hadis tasavvuruna aykırı gördüğü bu konuyu, doçentlik tezi olarak çalışmaya karar vermiştir.⁷⁰ Hadislerin yazılı kaynaklarını ve kitaplaşma sürecini anlattığı bu tezi *Buhari'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar* adıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları arasında yayınlanmıştır.⁷¹

Ankara'da doçentlik tezini bitiren Fuat Sezgin, kendi isteği üzerine 12.02.1953 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Enstitüsü, Umumi Türk Tarihi asistanlığına atanarak tekrar İstanbul'a dönmüştür.⁷² 27.06.1955 tarihinde de İslam Araştırmaları Enstitüsü'ne doçent olarak atanmıştır. Doçentlik raporunu (eylemliler doçent) yazan üyelerin Sezgin'in bilimsel çalışmalarını değerlendirdikleri iki sayfalık atama raporundaki şu satırlar dikkat çekicidir:

Şimdiye kadar matbu veya tabedilmek üzere bulunan eser ve makalelerinden bahsettiğimiz Dr. Fuad Sezgin'in ihtisas olarak seçtiği tefsir ve hadis ilimlerinde ve ayetlerin filolojik kıymetlerini araştırmak yolunda

⁶⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları", ss.221-250.

⁶⁹ Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları," ss.221, 224, 231.

⁷⁰ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.357.

⁷¹ Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları," ss.221, 236

⁷² Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları," s.238.

tetebbülerine devam etmekte ve ileride kendisinin değerli bir İslamiyat alimi olacağı ümidini vermektedir.⁷³

Enstitü'de aynı zamanda müdür yardımcılığı görevini de üstlenen Sezgin, sık sık araştırma amaçlı yurt dışı gezilerinde bulunmuştur.⁷⁴ 1957-1958 yıllarında Alexander von Humboldt bursuyla 1 yıl süreyle araştırmalarda bulunmak üzere misafir doçent olarak Almanya'ya gitmiştir. Dosyasındaki bir yazıya göre üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmadan 1 Temmuz 1960'ta Mısır, Fas, İspanya ve İtalya'da incelemelerde bulunmak, kongrelere katılmak üzere dört aylık izin almıştır. Ancak aldığı izni kullanıp kullanmadığına dair dosyasında bir bilgi bulunmamaktadır.

Fuat Sezgin 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden beş ay sonra 28 Ekim 1960 tarihinde 114 sayılı kanunla⁷⁵ görevinden affedilmiştir (uzaklaştırılmıştır). Dosyasında görevine niçin son verildiğine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Yıllar sonra kendisiyle yapılan bir röportajda üniversiteden atılma sebebiyle ilgili bir soruya şöyle cevap vermiştir:

Sebepleri pek hoş değil. O sıralarda Türkiye'de atmosfer çok iyi değildi. İsmimi zikretmeyeceğim, bir adam Şarkiyat'ın atmosferini çok kirletti. Kiskanırdı bizi. Tabii, devir askerî ihtilal devri. Siz gençsiniz, bu olayları bilmezsiniz ama okumuşsunuzdur. Milli Birlik Komitesi içerisinde bulunan bir subay, bizde şarkiyat tahsili yapan bir adamın hanımının akrabasıymış. Bu yolla benim ismimi vermişler. Zaten böyle ortamlarda bu işler de kolaydır.⁷⁶

Üniversiteden atıldığını gazetelerden öğrenen Sezgin, Amerika ve Avrupa'daki çeşitli üniversitelere kabulü için mektuplar yazmıştır. Kısa sürede Berkeley, Yale ve Frankfurt üniversitelerinden olumlu cevap alır. Sezgin, Bilim Tarihi Enstitüsü'ne sahip olduğu için Frankfurt Üniversitesi'ni tercih

⁷³ Personel dosyasında bulunan iki sayfalık tarihsiz rapor Prof. Cavit Baysun (1899-1986), Prof. Zeki Velidi Togan (1890-1970), Prof. Mükrimin Halil Yinanç (1900-1961), Prof. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) ve Prof. Fahri İz (1911-2004) imzalarını taşımaktadır.

⁷⁴ Taşpınar, "Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor," s.64.

⁷⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Üniversite Öğrenim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksekokullara Nakline Dair Kanun."

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar/kararlar/kanunmbkc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300114.pdf>. (07/05/2019).

⁷⁶ Fazlıoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.359. Sezgin'in çalıştığı kuruma bu yüzden kırgın olduğu, 1964'teki ayrılış sürecindeki tavrından da anlaşılmaktadır. Enstitü müdürü Zeki Velidi Togan 5 Mayıs 1964 tarihinde Edebiyat Fakültesi dekanlığına yazdığı yazıda 26 Mart tarihinde İslam Araştırmaları Enstitüsüne gelerek işe başlayan Sezgin'in kendisine uğramadığını sitemkâr ifadelerle anlatmaktadır. Sezgin'in bundan sonraki çalışma hayatını Almanya'da sürdüreceğinin anlaşıldığını belirten Togan, artık onun Enstitüyle bir ilişkisinin kalmadığını Fakülte dekanlığına bildirmiştir.

eder.⁷⁷ Böylece 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde şarkiyat çalışmalarıyla başlayan; doktora dil ve tefsirle, doçentlikte ise hadisle devam eden Sezgin'in Türkiye'deki akademik hayatı 1961 yılında sona erer.

Yaklaşık 17 yıllık bu süreç sona erdiğinde Sezgin, artık çalışmalarını tek başına yürütecek bir birikime sahip olmuştu. Almanya'ya gittikten sonraki çalışmalarının tamamını kendi adıyla özdeşleşen *GAS* projesini hazırlamaya adanmıştır. İlk adımları 1943 yılında atılan ve yaklaşık 75 yıl süren *GAS* projesinin büyük bölümü Almanya'da gerçekleşmişse de aslında projenin hazırlık süreci hatta birinci cildin önemli bir bölümü Türkiye'de tamamlanmıştır. Bu yüzden Sezgin'in Türkiye'deki akademik faaliyetleri arasında kısmen de olsa *GAS* projesini de zikretmek uygun olacaktır. Proje, başlangıçta Brockelmann'ın *GAL*'ına bir *zeyl* yazmak şeklinde tasarlanmıştır. Süreç içerisinde *GAL*'ın yanlışlıklarının ve eksikliklerinin *zeyl* yazmakla telafi edilemeyeceği görüldü. Sezgin, 1954 yılında doçentlik tezini bitirip projeye yeniden başladığında Brockelmann'a *zeyl* yazmaktan vazgeçti. 1959 yılında dünyadaki bütün yazmalara dayalı müstakil yeni bir eser yazmaya karar verdi.⁷⁸ Türkiye'de iken ağırlıklı olarak Arap Edebiyatı tarihini incelemişti. Almanya'ya giderken 20-25 bin civarındaki bilgi fişini de yanında götürmüş ve çalışmalarına başlamıştı.⁷⁹ Bu arada Brockelmann'ın 1956'da vefatından sonra onun *GAL* adlı eserini yeniden yazacak bir komisyon oluşturma çabasında olan Avrupalı oryantalistler defalarca toplanmışlar ancak projeyi yürütecek uygun vasıfta birini bulamamışlardı. Projeyi UNESCO adına üstlenen Brill Yayınevi, Sezgin'le de müteaddit görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerden bir sonuç alamayan Sezgin, projesini kendi imkânlarıyla yürütmeye karar verir. 10 senelik bir çalışmadan sonra *GAS*'ın ilk cildini 1967 yılında çıkarmaya muvaffak olur. Bu ciltte başlangıcından beşinci asrın ilk çeyreğine kadar (yaklaşık 430/1038) olan döneme ait temel İslam bilimleri kaynaklarının isimlerini ve mevcut durumları tespit edilmiştir. Ayrıca dördüncü asırdan sonra bu kaynaklar üzerine yapılmış şerh, haşiye, ihtisar gibi çalışmalara da işaret edilmiştir.

Sezgin'in *GAS*'ın ilk cildindeki başarısı, projesini devam ettirmenin yolunu açar. Zira Brill Yayınevi'nin tereddütleri ortadan kalkmış, projenin masraflarının bundan sonraki kısmı artık Brill şirketi tarafından karşılan-

⁷⁷ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.64.

⁷⁸ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ss.16-17, 70.

⁷⁹ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.65.

mıştır.⁸⁰ Sezgin'in vefatına kadar devam eden projenin müteakip ciltlerinde ise Arap Edebiyatı, Tıp, Zooloji, Veterinerlik, Kimya, Botanik, Ziraat, Matematik, Astronomi, Coğrafya tarihi incelenmiştir.⁸¹ 2015 yılında GAS'ın 17. cildini yayınlayan⁸² Sezgin, 2018'de vefat ettiğinde Felsefe tarihine dair 18. cildi hazırlamaktaydı.

Sezgin Almanya'dayken Türkiye'de, üniversiteden uzaklaştırılan 147 kişinin yeniden dönme yolunu açan 12.04.1962 tarihli 43 sayılı kanun çıkar. İstanbul Üniversitesi senatosu, söz konusu kanuna binaen 24.04.1962 tarihli senato kararıyla Sezgin'in eski akademik unvanı ve kadro derecesiyle üniversiteye dönebileceği kararını alır. Sezgin'e bildirilen kararda ivedilikle görevine başlamasından mutluluk duyulacağı belirtilir.

Sezgin, cevabi yazısında karardan dolayı rektörlük makamına teşekkür etmiş fakat Marburg ve Frankfurt Üniversitesi'yle daha önce yaptığı mukaveleden dolayı 30 Mart 1963 yılına kadar hakkının mahfuz kalmasını talep etmiştir. İstanbul Üniversitesi Sezgin'in talebini kabul eder ve müteakip yazışmalarda izin süresi bir yıl daha uzatılır. Bu süre sona erdiğinde Sezgin nihayet 25 Mart 1964 yılında yurda dönerek İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine başlar. Ancak yaklaşık bir ay kaldıktan sonra 16.04.1964 tarihinden itibaren işten çekilmek istediğini belirten dilekçesi İstanbul Üniversitesi tarafından 28. 07. 1964 tarihinde kabul edilir. Uzunca yazdığı istifa dilekçesinden bir bölüm şöyledir:

... (Rektörlüğün ilgili yazılarına atıfta bulunduktan sonra) Bazı arkadaşlarımın mektupları, vicdanımda, memleketime dönmem gerektiğini tekrarlayan sesin tazyikini biraz daha artırdı. Bir an bütün güçlüklerle rağmen dönmeye karar verdim ve bu kararı verdiğimde bir çocuk sevinci içinde idim. 25 Mart (1964) tarihinde yurda döndüm. Maalesef zikretmekten içtinap ettiğim sebepler yüzünden üstlendiğim çalışmanın gecikeceğini düşünerek 16 Nisan'da dönmek zorunda kaldım. ... Yurdumun dışında geçen seneleri çok iyi kullanmaya çalıştım. Önümdeki seneleri aynı şekilde değerlendireceğimi ümid ederek kendimi daima İstanbul Üniversitesi'nin memleketine hizmetle mükellef bir üyesi olduğumu unutmuyacağım. Meslektaşlarıma muvaffakiyetler ve sıhhatler dilerim.

Böylece İstanbul Üniversitesi defterini kesin olarak kapatan Sezgin, Almanya'da 1965'te kimya alanında bir tez daha hazırlayarak bilim tarihi

⁸⁰ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.65; Taşpınar, "Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor," s.66.

⁸¹ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, ss.76, 86.

⁸² Leiden: E.J. Brill, 1967-2015. 14-17. ciltlerin basımı Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften tarafından gerçekleştirilmiştir.

doçenti olur. Dört ay sonra da Frankfurt Üniversitesi'nde bilim tarihi profesörü olarak atanır.⁸³ Bundan sonraki akademik hayatının tamamını, bilimler tarihine dair bir deneme olarak adlandırdığı⁸⁴ *GAS*'in hazırlanmasına adanmıştır.

Fotoğraf Ekleri

1-Fuat Sezgin'in Babası Mirza Sezgin (Mirza Efendi'nin Personel Dosyasından)

⁸³ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.68; Fazhoğlu, "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine Söyleşi," s.359.

⁸⁴ Sezgin'in kitabını Carl Brockelmann'ın *GAL*'ından ayıran esas husus, listelediği kitapları bizzat görmesi, muhtevası hakkında bilgi vermesi ve bunların bilim tarihindeki yerine işaret etmesidir. Ona göre Brockelmann Müslümanlara karşı önyargılıydı ve eserinde hiçbir müsbet yargıya yer vermemiştir, çalışmasını sadece basit bir katalog olarak tasarlamıştı. Bkz. Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s.74.

 <p>2 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p>	<p>2 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p> <p>3 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p> <p>4 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p> <p>5 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p>	<p>2 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p> <p>3 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p> <p>4 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p> <p>5 - Mirza ve Mahalli vîladeti</p>
--	---	---

2-Mirza Sezgin'in Kendi El Yazısıyla Kısa Tercemesi (Mirza Efendi'nin Personel Dosyasından)

FEN KOLU BİTİRME DİPLOMASI DEFTERİ														Diploma			Fotoğraf
Edebîyat	Filozofî - Sosyoloji	Tarih	Coğrafya	Mekanik ve Kozmog.	Geometri - Müsellest	Colir - Teor. Arim.	Tabii ilimler	Fizik	Kimya	Yabancı dil	Günantık	Asterik	Toplam	Derece	Numarası	Tarîhi	
5	7	1	8	6	-	5	6	7	7	6	-	6					
beş	yedi	bir	saklı	altı	girmedi	niç	altı	yedi	yedi	altı	girmedi	altı					paralı
Adı ve soyadı: Sütfü Akdoğan Babasının adı: İsmail																	
Doğduğu yer ve yıl: Erzinan 1340														Okul numarası: 1178			
8	10	8	8	7	8	6	10	9	6	5	10	8	103				
saklı	on	saklı	saklı	yedi	saklı	altı	on	dokuz	altı	beş	on	saklı	yiğ	niç	iyi	525	15-XI-1942
Adı ve soyadı: Kenan Silâhtaroğlu Babasının adı: Bahri																	
Doğduğu yer ve yıl: İstanbul 1341														Okul numarası: 55			
6	10	7	7	5	7	5	8	6	8	5	10	7	91				
altı	on	yedi	yedi	beş	yedi	beş	saklı	altı	saklı	beş	on	yedi	doksan	bir	iyi	526	15-XI-1942
Adı ve soyadı: Sütfü Karadeniz Babasının adı: Mehmet																	
Doğduğu yer ve yıl: Kemah 1340														Okul numarası: 69			
10	10	9	6	7	8	6	10	7	8	9	10	7	107				
on	on	dokuz	altı	yedi	saklı	altı	on	yedi	saklı	dokuz	on	yedi	yiğ	yedi	iyi	527	15-XI-1942
Adı ve soyadı: Fuat Sezginer Babasının adı: Mirza																	
Doğduğu yer ve yıl: Kızılcemscit 1338														Okul numarası: 114			
9	10	10	10	10	7	7	10	10	10	5	R.	8	106				
dokuz	on	on	on	on	yedi	yedi	on	on	on	beş	raporlu	saklı	yiğ	altı	Beşiyi	528	15-XI-1942
Adı ve soyadı: Hilal Bakır Babasının adı: Salih																	
Doğduğu yer ve yıl: Samsun 1338														Okul numarası: 131			

3-Fuat Sezgin'in Lise Başarı Notlarının Yer Aldığı Diploma Defteri (Ayşenur Gönen Fotoğraf Arşivi)

Sicil Cüzdanı

Sicil No.
856

Adı ve sam : *Mehmet Mirza*
 Babasının adı ve mesleği : *Seydi Bey*
 Anasının adı : *Fatma H.*
 Doğduğu yer ve tarih : *Sirvan 1304*
 Memleketi :

Tahsili	Vesikamın		
	Cinsi	Tarihi	No.
<i>alaşüst, malazgirt ve Erzurum Kaza- Pasında ve Bitlis vilâ- yetinin ağa Cor. mal- kâsinde ulumun- arabiyeyi tahsil ve ikmal ederek bu bita icazetini me alınglı</i>	<i>Erzurum Kaza</i>		

- 2 -

4-Mirza Sezgin'in Sicil Defterinin İlk Sayfası (Mirza Efendi'nin Personel Dosyasından)

Mehmet Fuat Sezgin's Family Circle and His Academic Life in Turkey Abstract

Mehmet Fuat Sezgin is a highly distinguished scholar in his studies on the foundations of modern sciences in Islamic civilization. In his research, Sezgin examines the contributions of Muslim scholars to modern sciences, mainly through the ninth to sixteenth centuries. During this period, the fundamental scientific texts of Ancient Greeks were translated into Arabic, then interpreted and elaborated upon by Muslim scholars. Beginning in the late sixteenth century, the Greek sciences were transferred from the Islamic world to the Europe. However, contemporary works on the history of sciences have ignored the contribution of Islamic scholars to this matter and have described Greek and Latin civilizations as the uninterrupted continuations of one another. In his academic life of more than half a century, Sezgin elucidated the eight centuries old missing link of the history of science by bringing to light the life and works of thousands of Muslim scholars known for their scientific works. However, there are no studies yet that evaluate the outstanding works of Sezgin and his life. This article partly addresses that need and examines Sezgin's family and his early academic life.

Keywords: Fuat Sezgin, Mirza Sezgin, History of Science, Islamic Civilization, Renaissance.

